

Gdańsk, dnia 4.12. 2023 r.

Prof. dr hab. Teresa Rostowska
emerytowany prof. Instytut Psychologii UG
e-mail: t.rost@wp.pl

R e c e n z j a

rozprawy doktorskiej

mgr Aleksandry Szczęsnej *Wyznaczniki satysfakcji z życia rodzinnego i odczuwany stres rodzicielski w grupie matek wychowujących dziecko ze spektrum autyzmu w wieku od 2 do 7 lat*,
napisanej pod kierunkiem dr hab. Hanny Przybyły-Basisty prof.AEH w Warszawie,
Katowice 2023, ss.295

Problematyka poruszana w przekazanej mi do recenzji pracy doktorskiej mgr Aleksandry Szczęsnej jest rozpatrywana w kontekście badań z zakresu Psychologii Rodziny. Głównym celem tej pracy jest określenie wyznaczników satysfakcji z życia u matek borykających się z problemem zachowań autystycznych u dziecka w okresie wczesnego dzieciństwa. Czynnikiem, który w znacznym stopniu decyduje o satysfakcji z życia jest wsparcie społeczne. Brak wsparcia społecznego oraz nietypowa sytuacja spowodowana niepełnosprawnością dziecka może prowadzić do wielu sytuacji kryzysowych, które wpłynąć będą, nie tylko na zaniżoną ocenę jakości życia matki, ale także na obniżenie poczucie satysfakcji z życia wszystkich członków danego systemu rodzinnego. Jak słusznie zauważa Autorka recenzowanej pracy doktorskiej, zdarza się, że niektóre rodziny w obliczu niesprzyjających okoliczności życiowych pochodzących z wnętrza rodziny lub spoza niej, mają zdolność adaptowania się do nowej sytuacji rodzinnej, wytworzenia pozytywnych wzorców zachowania i nowych kompetencji, które będą sprzyjały wzrostowi integralności rodziny oraz doświadczaniu poczucia dobrostanu przez jej członków.

Oceniając w ujęciu ogólnym przekazaną mi do recenzji pracę doktorską mgr Aleksandry Szczęsnej pragnę stwierdzić, że tytuł pracy został prawidłowo sformułowany i dobrze koresponduje z jej zawartością treściową. Rozprawa ta liczy 295 stron, a w jej skład wchodzi: *wstęp, trzy rozdziały teoretyczne, trzy rozdziały empiryczne, bibliografia, spis tabel i rysunków, załączniki zawierające metody psychologiczne wykorzystane w badaniach oraz streszczenie w języku polskim i angielskim*. Jest to opracowanie wewnętrznie spójne, dobrze udokumentowane źródłowo i ma układ typowy dla pracy o charakterze teoretyczno-empirycznym. Dobrze uporządkowana struktura pracy, komunikatywny i poprawny pod względem stylistycznym język, staranność oraz wnikliwość analiz teoretycznych i empirycznych sprawiają, że recenzowaną pracę doktorską oceniam jako

interesującą, nowatorską, merytorycznie poprawną i ważną dla wyjaśnienia problemów w obszarze badań nad funkcjonowaniem rodziny z dzieckiem dotkniętym spektrum autyzmu.

Ocena części teoretycznej

Z uznaniem należy odnotować klarowny, wewnątrznie spójny oraz poprawny pod względem merytorycznym sposób prezentacji przeprowadzonych w tej części pracy analiz teoretycznych, opartych na bogatej literaturze przedmiotu, czego potwierdzeniem są częste odniesienia Autorki do tekstów źródłowych oraz obszerna literatura przedmiotu, głównie anglojęzyczna, zamieszczona na końcu pracy.

W części teoretycznej wyodrębnione zostały trzy rozdziały, tematycznie zgodne z tytułem pracy. Treści zawarte w poszczególnych rozdziałach i podległych im paragrafach są ściśle powiązane z nadanymi im tytułami i dobrze udokumentowane źródłowo. Każdy z tych rozdziałów kończy się syntetycznym podsumowaniem.

W Rozdziale I – *Medyczne i psychologiczne aspekty spektrum autyzmu u dziecka w okresie wczesnego i średniego dzieciństwa* – Autorka pracy, przedstawiła kwestie dotyczące epidemiologii autyzmu, jego klasyfikacji oraz omówiła zróżnicowane formy zaburzeń poznawczych, komunikacyjnych, motorycznych i społecznych, typowych dla dzieci dotkniętych tą formą niepełnosprawności. W końcowej części rozdziału wskazała na sposób diagnozowania tego typu zaburzeń oraz na formy świadczonej dziecku i jego rodzinie pomocy psychologiczno-pedagogicznej.

O chronologicznym układzie części teoretycznej niniejszej pracy świadczy analiza literatury przedmiotu zawarta w Rozdziale II – *Funkcjonowanie rodziny z dzieckiem ze spektrum autyzmu*. W kolejnych paragrafach tego rozdziału Doktorantka omówiła specyfikę funkcjonowania rodziny z dzieckiem autystycznym, wyjaśniła na czym polega stres rodzicielski oraz wskazała na znaczenie czynników warunkujących siłę doświadczanego stresu. Nawiązując do wybranych koncepcji radzenia sobie ze stresem, jak również do modeli wyjaśniających proces adaptacji do roli rodzica, mgr Aleksandra Szczęsna, zwróciła uwagę na modele dotyczące adaptacji do trudnego rodzicielstwa, ze wskazaniem na sposoby pokonywania kryzysu w rodzinie. Z uwagi na to, że oceniana praca w głównej mierze dotyczy problemów związanych z satysfakcją z życia u matek wychowujących dziecko ze spektrum autyzmu, uważam za w pełni uzasadnione przedstawienie przez Doktorantkę w ostatnim paragrafie tego rozdziału operacjonalizacji pojęć bliskoznacznych takich jak: *satysfakcja z życia rodzinnego, dobrostan psychiczny oraz zadowolenie z życia*.

Kluczowe znaczenie, nie tylko dla części teoretycznej, ale także dla interpretacji wyników badań własnych prezentowanych w części empirycznej ma Rozdział III - *Zasoby osobowościowe i relacyjne jako wyznaczniki satysfakcji z życia rodzinnego w grupie matek wychowujących dziecko ze spektrum autyzmu*. Problemy poruszane w tym rozdziale pozwolił ustalić, że czynniki osobowościowe oddziałują, nie tylko na nasze aktualne postawy i zachowania, ale regulują także relacje z innymi członkami rodziny oraz wpływają na postrzeganie obecnej i przyszłej sytuacji rodzinnej. Zasoby indywidualne rodziców, w skład których wchodzi takie elementy składowe jak: *stabilność emocjonalna, optymizm oraz ego-resiliency*, jak również i zasoby społeczne/ relacyjne, do których zaliczyć należy: *wsparcie społeczne i współpracę rodzicielską*, są szczególnie przydatne w wychowywaniu małego dziecka z diagnozą ze spektrum autyzmu, pomagają w podejmowaniu rodzicielskich inicjatyw, pozwalają na poszukiwanie właściwych rozwiązań w sytuacji kryzysowej oraz sprzyjają utrzymaniu satysfakcjonujących relacji małżeńskich.

Dokonując całościowej oceny części teoretycznej niniejszej pracy pragnę podkreślić, że została ona napisana w sposób bardzo staranny, dobrze usystematyzowany pod względem poruszanych w niej problemów, oraz dobrze udokumentowany źródłowo. Zamieszczona na końcu pracy literatura przedmioty, głównie anglojęzyczna, liczy 489 pozycji bibliograficznych. Treści zawarte w poszczególnych rozdziałach i podległych im paragrafach są spójne z ich tytułami, a język jakim posługuje się Doktorant jest komunikatywny i poprawny pod względem stylistycznym. Przypisy zawarte w tekście pracy, jak również spis cytowanej w pracy literatury sporządzone zostały zgodnie z wymogami APA.

Z pełnym przekonaniem pragnę stwierdzić, że część teoretyczna pracy stanowi dobrą podstawę teoretyczną dla interpretacji wyników badań własnych prezentowanych w części empirycznej pracy.

Ocena części empirycznej

W skład części empirycznej wchodzi trzy kolejne rozdziały tj. IV, V i VI, które odnoszą się do metodologii badań, do analiz statystycznych wyników badań własnych oraz do wniosków końcowych, ze wskazaniem na kierunki dalszych badań. Jak już wcześniej zasygnalizowałam, głównym celem ocenianej pracy doktorskiej było poznanie wyznaczników satysfakcji z życia rodzinnego i odczuwanego stresu rodzicielskiego w grupie matek wychowujących dziecko z diagnozą autyzmu. W Rozdziale IV *Metoda badań własnych* - omówiono problematykę i cel badań oraz sformułowano wyłącznie pytania badawcze, gdyż aktualny stan wiedzy nie upoważnia do

postawienia hipotez kierunkowych. Pytania badawcze miały na celu określenie: zależności między zmiennymi socjo-demograficznymi i psychologicznymi w badanych grupach matek, wyjaśnienie różnic wewnątrzgrupowych i międzygrupowych w zakresie rozpatrywanych zmiennych psychologicznych, a także wskazanie na kierunek zależności korelacyjnych, zależności bezpośrednich oraz zależności o charakterze mediacyjnym. W dalszej części rozdziału metodologicznego przedstawione zostały także: charakterystyka narzędzi psychologicznych wykorzystanych w badaniach, charakterystyka osób uczestniczących w badaniach, organizacja i przebieg badań ze wskazaniem na kierunki analiz statystycznych. Na szczególną uwagę zasługuje opracowany przez Doktorantkę, na podstawie przeglądu literatury przedmiotu, model badawczy, który w formie graficznej zaprezentowany został w paragrafie 4.4 (str. 95- 98). Model ten, nie tylko umożliwił kategoryzację zasobów osobowościowych o charakterze indywidualnym i społecznym, jako wyznacznikach satysfakcji z życia rodzinnego, ale dzięki odpowiednio dobranym do problemu pracy testom psychologicznym, dostarczył wiele ciekawych i ważnych dla problemu pracy wyników badań, które poddane zostały weryfikacji statystycznej w kolejnym rozdziale niniejszej dysertacji.

Dobór osób do badanych grup został wykonany prawidłowo. W badaniu wzięło udział łącznie 411 matek w wieku od 25 do 41 lat. Badane osoby podzielono na dwie grupy, z czego 192 były to matki dzieci ze zdiagnozowanym spektrum autyzmu (grupa eksperymentalna) natomiast 219 objętych badaniami osób stanowiły matki dzieci z normą rozwojową (grupa porównawcza). Dużym utrudnieniem dla realizacji tego projektu badawczego był czas w jakim prowadzone były badania, gdyż wiązało się to z nasileniem pandemii spowodowanej Covid-19, co utrudniało bezpośredni kontakt z osobami badanymi .

Kluczowe znaczenie dla rozwiązania problemu badawczego, ma Rozdział V - *Analiza wyników badań własnych*. Warto zaznaczyć, że analiza oraz interpretacja wyników przeprowadzone zostały w sposób wyjątkowo staranny, kompetentny, przy wykorzystaniu odpowiednio dobranych do rozpatrywanych zmiennych testów statystycznej istotności. Celem przeprowadzonych analiz statystycznych w ujęciu szczegółowym było:

- Określenie, które zmienne psychologiczne: zasoby indywidualne (*stabilność emocjonalną, ego-resiliency oraz optymizm*) czy zasoby społeczne /relacyjne (*wsparcie spostrzegane oraz współpraca rodzicielska*) są istotne w wyjaśnianiu satysfakcji z życia rodzinnego wśród matek dzieci ze zdiagnozowanym spektrum autyzmu.

- Wskazanie, który z kontekstów dotyczących macierzyństwa: *czas od diagnozy dziecka czy zatrudnienie matki* sprzyjają lepszemu wyjaśnieniu satysfakcji z życia rodzinnego u matek;
- Sprawdzenie czy występują istotne statystycznie różnice w zakresie odczuwanego stresu rodzicielskiego i satysfakcji z życia rodzinnego pomiędzy matkami wychowującymi dziecko ze spektrum autyzmu a matkami wychowującymi dziecko o typowym rozwoju psychofizycznym. ;
- Określenie, które ze zmiennych uwzględnionych w modelu będą istotnymi statystycznie predyktorami wyjaśniającymi satysfakcję z życia rodzinnego w grupie matek wychowujących dziecko autystyczne i w grupie matek wychowujących dziecko o typowym rozwoju psychofizycznym.
- Sprawdzenie czy wyróżnione zmienne indywidualne i relacyjne pośredniczą w związku pomiędzy stresem rodzicielskim a satysfakcją z życia rodzinnego.

Wszystkie obliczenia wykonano za pomocą programu statystycznego Statistica 13.3. Normalność rozkładu zmiennych została sprawdzona za pomocą testu statystycznego – Shapiro-Wilka. Z uwagi na fakt, że większość zmiennych uwzględnionych w modelu nie posiada rozkładu normalnego, w przeprowadzonych analizach statystycznych wykorzystywano testy nieparametryczne. Dla określenia różnic międzygrupowych posłużono się testem U Manna-Whitneya. W celu zbadania współzależności między zmiennymi zastosowano test korelacji Spearmana. Udział wyróżnionych w modelu zmiennych w wyjaśnianiu satysfakcji z życia rodzinnego w porównywanych grupach matek był określony za pomocą analizy regresji hierarchicznej, zaś w celu oceny mediującej roli wybranych zmiennych posłużono się analizą mediacji przeprowadzoną w trzech krokach, zgodnie z podejściem zaproponowanym przez Barona i Kenny’ego (1986).

Pozytywnie oceniam sposób prezentacji efektów analiz statystycznych oraz interpretacji wyników badań. Warto dodać, że rezultaty tych badań zamieszczone zostały w 69 czytelnie opracowanych tabelach i na 20 rycinach. Dzięki wnikliwie i starannie przeprowadzonej analizie oraz interpretacja wyników badań własnych, uzyskano satysfakcjonujące odpowiedzi na większość pytań badawczych. Zaprezentowane w tym rozdziale rezultaty analiz statystycznych dowiodły, że w grupie matek wychowujących małe dziecko ze spektrum autyzmu, zmienne indywidualne takie jak: *stabilność emocjonalna, ego-resiliency i optymizm* okazały się istotnymi statystycznie mediatorami, mającymi częściowy udział w wyjaśnianiu zadowolenia z życia rodzinnego, zaś doświadczany przez matki małych dzieci stres rodzicielski jest silnym czynnikiem oddziałującym na zadowolenie z życia rodzinnego. W kontekście tych wyników uzasadnioną zdaje się być teza, że nawet najbardziej efektywnie zorganizowana współpraca rodzicielska, czy też przekazywane im

wsparcie ze strony najbliższych nie jest w stanie całkowicie znieść negatywnych konsekwencji stresu rodzicielskiego. Nie znaczy to, że rodzice dzieci ze spektrum autyzmu mają rezygnować z poszukiwania innych możliwych źródeł wsparcia, dostosowanych do ich aktualnych potrzeb oraz inwestowania energii w budowanie silnej relacji rodzicielskiej z drugim rodzicem. Z badań tych wynika, że wykorzystanie przez rodziców indywidualnych i społecznych zasobów może mieć znaczenie dla zachowania subiektywnego dobrostanu psychologicznego, jak również częściowo pośredniczyć w wyjaśnianiu satysfakcji z życia rodzinnego.

Pewnym podsumowaniem całości pracy jest Rozdział VI – *Najważniejsze wnioski oraz kierunki badań*. W toku przeprowadzonych analiz statystycznych udało się ustalić, które z zaproponowanych zasobów odgrywają ważną rolę w odczuwaniu zadowolenia z życia rodzinnego w grupie matek wychowujących dziecko ze spektrum autyzmu. W rozdziale tym wskazano zarówno na ograniczenia, jak i aplikacyjny charakter wyników badań własnych. Poszukując wskazówek do dalszych badań Autorka pracy stwierdziła, że dotychczasowe badania w zakresie zadowolenia z życia rodzinnego były skoncentrowane głównie wokół wyznaczników dobrostanu rodzicielskiego, doświadczanego przez nich stresu rodzicielskiego, oraz jakości związku małżeńskiego. W badaniach własnych Autorka pracy wskazała na czynniki określające satysfakcję z życia rodzinnego, która, z jednej strony jest wynikiem subiektywnego postrzegania życia rodzinnego przez jednostkę, a z drugiej strony wiąże się z różnymi obiektywnymi skutkami funkcjonowania rodziny np: *podziałem pracy w ramach gospodarstwa domowego, budżetem rodziny, podejmowanym przez rodziców zatrudnieniem, wychowaniem dzieci, organizowaniem czasu wolnego itp.* Rezultaty tych badań dowiodły, że matki wychowujące dziecko ze spektrum autyzmu, niezależnie od czasu upływającego od postawionej diagnozy, doświadczają różnorodnych, często ambiwalentnych uczuć i emocji. Rozpatrując z kolei wyniki badań własnych w kontekście ich przydatności dla przyszłych badań Doktorantka wskazała na potrzebę określenia, które z czynników indywidualnych i relacyjnych należy wzmacniać, aby zwiększać odczuwaną satysfakcję z życia rodzinnego. Do grupy tych czynników zaliczone zostały : *optymizm, doświadczany stres rodzicielski oraz współpraca rodzicielska*, rozumiana jako wzajemne i zgodne porozumienie się rodziców w podejmowanych inicjatywach wychowawczych. Warto zaznaczyć, że pogłębiona dzięki tym badaniom wiedza na temat czynników warunkujących satysfakcję z życia rodzinnego oraz doświadczanego przez matki dzieci autystycznych stresu rodzicielskiego może być przydatna dla tworzenia programów edukacyjnych, oraz prelekcji i warsztatów dla rodziców.

Przechodząc do końcowej oceny recenzowanej pracy doktorskiej należy wskazać na jej mocne strony i sformułować pewne uwagi krytyczne. Uważam, że zarówno tytuł prac, jak również tytuły

rozdziałów i podległych im paragrafów sformułowane zostały zgodnie z omawianymi w nich kwestiami. Jedyne w przypadku tytułu Rozdziału IV mam pewną wątpliwość. Wprawdzie rozdział ten zawiera wszystkie elementy składowe, które powinny znaleźć w pracach o charakterze empirycznym, jednakże sądzę, że przyjęty przez Doktorantkę tytuł - *Metoda badań własnych* – jest zbyt ogólny i raczej odpowiedni dla artykułu naukowego niż dla tak złożonego projektu badawczego, jakim jest praca doktorska. Moim zdaniem bardziej właściwym byłby tytuł - *Metodologiczne założenia badań własnych*.

Druga moja propozycja dotyczy struktury Rozdziału V – *Analiza wyników badań własnych*. Sądzę, że ten niezwykle bogaty i zróżnicowany materiał empiryczny można byłoby podzielić na kilka rozdziałów, w zależności np. od rodzaju przeprowadzonych analiz statystycznych, co ułatwiłoby czytelnikowi śledzenie zależności między zmiennymi. W tym miejscu chciałabym zaznaczyć, iż proponowane uwagi mają wyłącznie charakter techniczny i nie wpływają na obniżenie wartości pracy pod względem merytorycznym.

Sumując przedstawione w recenzowanej pracy plusy i minusy stwierdzam, że niniejsza dysertacja, z uwagi na staranność i wnikliwość przeprowadzonych w niej analiz teoretycznych i empirycznych, zasługuje na bardzo pozytywną ocenę.

Konkluzja

Biorąc pod uwagę powyższe opinie stwierdzam, że przekazana mi do recenzji praca doktorska mgr Aleksandry Szcześnej *Wyznaczniki satysfakcji z życia rodzinnego i odczuwany stres rodzicielski w grupie matek wychowujących dziecko ze spektrum autyzmu w wieku od 2 do 7 lat*, napisana pod kierunkiem dr hab. Hanny Przybyły-Basisty prof. AEH w Warszawie spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim, zgodnie z Ustawą o tytułach i stopniach naukowych z dnia zgodnie z Ustawą z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2021 poz. 478 z późn. zm.).

W związku z powyższym wnoszę do Rady Naukowej Instytutu Psychologii Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach wniosek o dopuszczenie mgr Aleksandry Szcześnej do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

W kontekście przedstawionych wyżej pozytywnych ocen stwierdzam, że recenzowana praca doktorska mgr Aleksandry Szcześnej zasługuje na wyróżnienie.

W uzasadnieniu tego wniosku pragnę podkreślić, że niniejsze opracowanie dotyczy bardzo ważnego problemu z zakresu psychologii rodziny, jak dotychczas nie badanego w Polsce. Podjęcie przez Doktorantkę próby wyjaśnienia tego problemu wskazuje na nowatorski walor pracy.

Nie ulega wątpliwości, że wychowanie dziecka obciążonego niepełnosprawnością jest dla obojga rodziców, a szczególnie dla matek, trudnym doświadczeniem życiowym, wyzwajającym niejednokrotnie wiele negatywnych emocji, a w przypadku braku wsparcia społecznego prowadzących nawet do kryzysów rodzinnych. Z tego względu rodzice dziecka niepełnosprawnego niezbyt chętnie uczestniczą w tego typu badaniach naukowych. Za sukces Doktorantki należy uznać fakt, że udało się dotrzeć do tak licznej grupy matek, które wyraziły zgodę na udział w badaniach.

Za wnioskiem o wyróżnienie tej pracy przemawiają również takie jej walory jak:

- spójność tematyczna całości pracy oraz starannie i wnikliwie przeprowadzona analiza literatury przedmiotu w części teoretycznej;
- poprawne pod względem merytorycznym i strukturalnym ujęcie problemu pracy ;
- obszerna i odpowiednio dobrana do problemu pracy literatura przedmiotu, głównie anglojęzyczna;
- wielowymiarowe ujęcie problemu pracy, rozpatrywanego w kontekście zmiennych socjo-demograficznych i wielu zmiennych psychologicznych;
- dobrze przeprowadzona analiza statystyczna oraz interpretacja wyników badań własnych, z uwzględnieniem odpowiednio dobranych do rozpatrywanych zmiennych testów statystycznej istotności;
- prawidłowo sformułowane wnioski końcowe, ze wskazaniem na aplikacyjny charakter badań własnych.

W kontekście powyższych ocen wnioskuję o wyróżnienie pracy doktorskiej mgr Aleksandry Szczęsnej

